

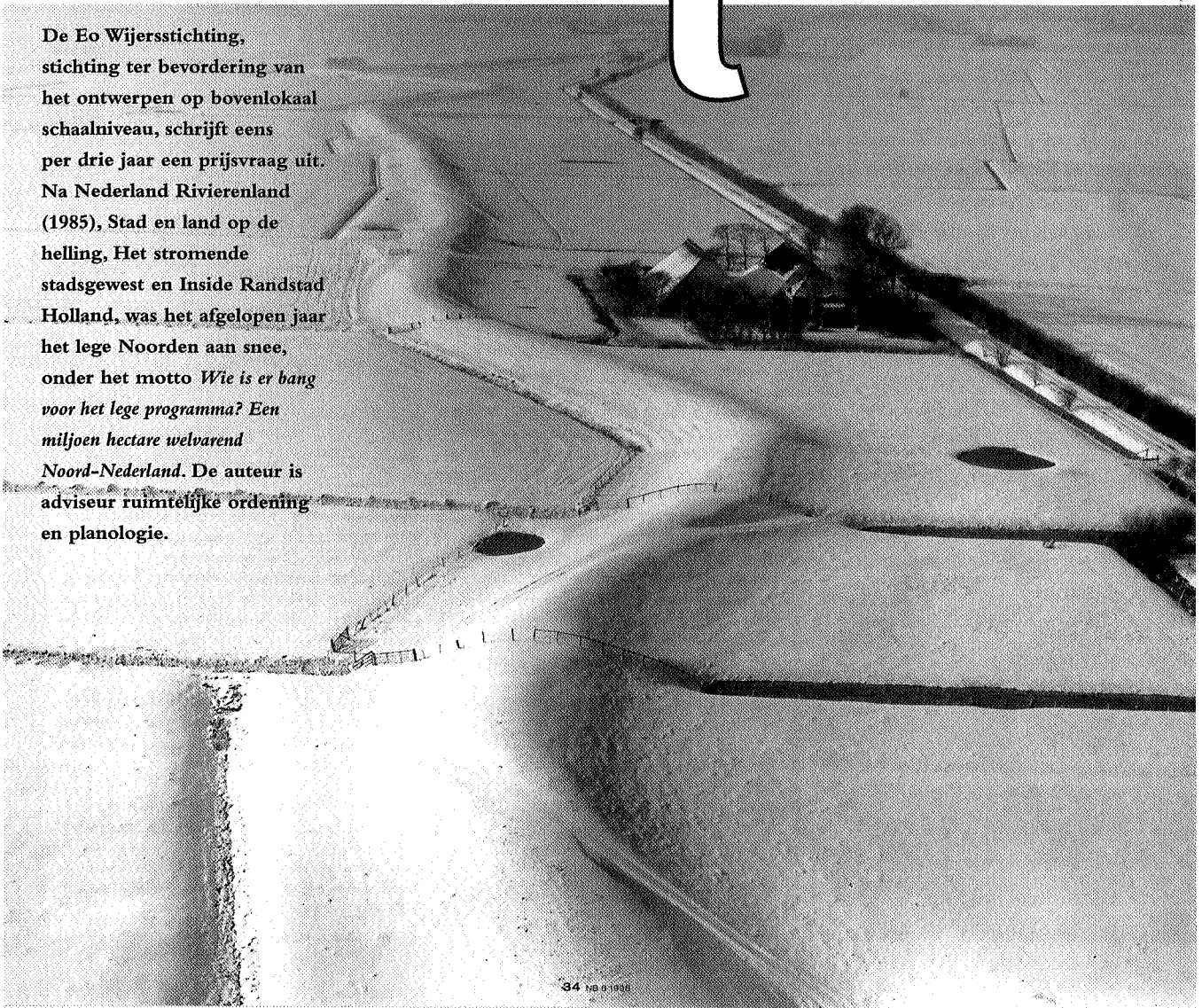
Rik Herngreen

Wat kan het Noorden met het Lege Programma

RIJKE VINDPLAATS VAN INSPIRERENDE IDEEËN

foto Aerophoto Eelde

De Eo Wijersstichting, stichting ter bevordering van het ontwerpen op bovenlokaal schaalniveau, schrijft eens per drie jaar een prijsvraag uit. Na Nederland Rivierenland (1985), Stad en land op de helling, Het stromende stadsgewest en Inside Randstad Holland, was het afgelopen jaar het lege Noorden aan snee, onder het motto *Wie is er bang voor het lege programma? Een miljoen hectare welvarend Noord-Nederland. De auteur is adviseur ruimtelijke ordening en planologie.*

De opgave was lastig. Ontwerpend Nederland is gewend aan het verzinnen van oplossingen voor gebieden met een grote economische, sociale en ruimtelijke dynamiek en met vele, onderling vaak strijdige, ruimteclaims, met overvolle programma's dus. In het Noorden daarentegen is, of lijkt, dit allemaal heel anders. In de woorden van de jury: 'Daar vinden enkele langzame, sluipende, maar ingrijpende veranderingsprocessen plaats. Daar ligt geen klassiek programma van eisen aan ten grondslag: geen vooraf bepaalde aantallen woningen, geen aan te leggen kilometers infrastructuur en geen te realiseren hectares bedrijventerrein.' De ontwerpers werden uitgenodigd om de eigen kwaliteiten van het Noorden, waaronder deze fysieke en programmatische leegte, als uitgangspunt te nemen, en het gebied vooral niet te benaderen als te vullen gebied (met randstedelijke overloop). Dat is al vaak genoeg geprobeerd en mislukt.

RIJKE OOGST

Het is een rijke oogst geworden: gedegen analyses, evocatieve essays, modieuze plannetjes, gebiedsdekkende functietoewijzingen in de ware traditie van de ruimtelijke ordening, plannen voor acupuncturistische interventies, ideeën voor het aanzwengelen van één of enkele motoren, nostalgische behoudsstrategieën, ecocratische utopieën, patroonplannen, fysieke procesplannen en sociale procesplannen (spelregelplannen); het hele palet is er. Het zeer uitgebreide juryrapport bevat een goed overzicht en een fraaie analyse (interventies, impulsen, regels en ruigte).

De jury moest de inzendingen beoordelen op de mate waarin ze de verbeelding prikkelen, op hun realiteitswaarde en, via combinatie van die twee aspecten, op de mate waarin ze een wervend beeld oproepen. Negen inzendingen vielen in de prijzen: Twee inzendingen werden beloond met een gedeelde eerste prijs, één met de tweede, één met de derde, en vijf inzendingen kregen een aanmoedigingsprijs. Voor een vergelijkende bespreking van de winnende inzendingen verwijs ik graag naar het juryrapport. In dit artikel gaat het om wat anders: wat moet je ermee? Wat kan het Noorden ermee? En de rest van Nederland?

KWALITEITEN VAN HET NOORDEN

Om te beginnen heeft de prijsvraag op een heel elementaire manier betekenis voor de planvorming. Nog nooit hebben zoveel ontwerpers en plannenmakers zich met de problematiek van het Noorden bezig gehouden, en al helemaal nooit is dit gebeurd vanuit de optiek van de eigen kwaliteiten van dit landsdeel, en vanuit het inzicht dat dit vraagt om een heel andere manier van denken over planvorming dan in het overvolle Westen. Daarmee heeft het Noorden een nieuwe plek op de kaart gekregen, en het omgaan met leegte een nieuwe plek in het ontwerpvak. De jury merkt terecht op dat vele inzendingen die niet speciaal onderscheiden zijn, elementen bevatten waarmee men in het Noorden zijn voordeel zou kunnen doen.

Een dergelijke rijkdom aan ideeën en voorstellen mag niet ongebruikt in een la verdwijnen, en dan alleen nog een rol spelen in de cv's van de prijswinnaars. Het is gelukkig goed gebruik dat de Eo Wijers-inzendingen (niet alleen de winnende) na de prijsuitreiking nog eens terdege worden geanalyseerd op hun bijdrage aan de voortgang van het ontwerpvak en op de inhoud van de voorstellen. Dit zal ook ditmaal gebeuren. Ik zal daarop in dit artikel geen voorschot nemen. Maar ik wil wel wat opmerkingen maken over de manier waarop de oogst dienstbaar zou kunnen worden gemaakt aan de ontwikkeling van het Noorden.

POLITIEKE FILOSOFIE

In elke inzending, elk essay en elk ontwerp, komt een (meestal impliciet) mens-, maatschappij- en wereldbeeld naar voren, en een bijbehorend idee over effectiviteit en legitimiteit van beïnvloedingsstrategieën, een politieke filosofie dus. Juist door te vergelijken komt naar voren dat elke inzending ook gelezen kan worden als een cultuurpolitiek manifest en vervolgens dat het gebruikelijke referentiekader voor het ruimtedebat niet het politieke speelveld beschrijft, maar slechts één van de posities daarbinnen. Daarmee wordt meteen ook het dominante kader waarbinnen het politieke ruimtedebat nu opgesloten zit, ontmaskerd als nauw verbonden met één van de mogelijke politieke posities. En dat is weer een uitnodiging aan onze politieke bewegingen om zich uit deze ke-

tenen te bevrijden en hun verschillen niet meer te formuleren in termen van wat meer of wat minder van hetzelfde: meer of minder tegemoet komen aan het natuurbelang (zoals apolitiek gedefinieerd door ecologen die zelf ook niet snappen dat het principieel onmogelijk is om dat belang vanuit hun ecologische deskundigheid te definiëren), het economisch belang (van hetzelfde laken...) of het milieubelang (... een pak). Een uitnodiging om een eigen cultuurpolitieke visie op het ruimtevraagstuk te ontwikkelen, met eigen, kwalitatief onderscheidende opvattingen over de betekenis en het belang van natuur, economie en milieu en over het soort van natuur, economie en milieu dat daarbij hoort. De inzendingen kunnen, met andere woorden, gebruikt worden voor een ont-technocratisering, de-sectoralisering en her-politiseren van het ruimtelijke debat.

VRUCHTELOZE KUISHEIDSGORDEL

Aan ont-technocratisering, de-sectoralisering en her-politiseren van het ruimtelijke debat is dringend behoefte. Zo zit de ontwikkeling van het ruimtelijk beleid van stad en provincie Groningen opgesloten in het verstikkende keurslijf van de compacte stad en in de vruchteloze kuisheidsgordel van het van stedelijke invloeden te vrijwaren platteland: dit is een dubbel-ideologie die men zich zo eigen heeft gemaakt dat ze niet eens als ideologie herkend wordt, maar die wel een verwoestende uitwerking heeft op het sociaal en economisch functioneren en op de ruimtelijke kwaliteit van stad en platteland. Veel inzendingen geven de indruk dat het ook heel anders zou kunnen en dat zowel het platteland sociaal, economisch, landschappelijk en ecologisch zouden kunnen profiteren van aanzienlijke investeringsimpulsen (onder meer in woningbouw), en dat de stad daarvan geen nadelen hoeft te ondervinden.

PUBLIEKSPARTICIPATIE

Hoe verschillend zijn nu die politieke posities van de inzendingen? Laten we voorstellen dat een flink deel zich moeiteloos voegt in het dominante denksysteem. Maar er blijven er genoeg over die iets anders laten zien en daardoor aantonen dat de ruimtelijke werkelijkheid veelduidig is en

dat het in het beleid dominante denksysteem de uitkomst is van politiek-filosofische keuzen. Heel wat inzendingen passen in het gebruikelijke beleid dat wordt gekarakteriseerd door het volgende: vóór geobjectiverde sectorbelangen en dóór mensen die op grond van hun deskundigheid weten wat daarvoor het beste is. Merkwaardigerwijs is dit ook het geval bij sommige plannen die het onderhandelingsproces en de publieksparticipatie hoog in het vaandel geschreven hebben. Participatie blijkt dan echter niet een middel om culturele doelen en daarvan afgeleide interventies te formuleren, maar een instrument om plannen die allerminst via participatieve processen geformuleerd zijn, ingang te doen vinden. De neerbuigende manier waarop met de perceptie van gewone burgers wordt omgegaan, doet vermoeden dat deze ontwerpers hun sporen bij overheid en bij organisaties ter behartiging van het algemeen deelbelang al ruimschoots verdiend hebben.

POLITIEKE DISCUSSIE IN HET NOORDEN

Gelukkig zijn er ook inzendingen die participatieve processen serieus nemen. Sommige trappen daarbij in de val dat de hoogste vorm van participatie wordt geïdentificeerd met het laagste schaalniveau. Laat het allemaal maar over aan de plaatselijke gemeenschappen, dat geluid was ook al veelvuldig te horen op het recente Keuningcongres over dorpslandschappen. Dit gaat totaal voorbij aan het feit dat in veel gevallen de belanghebbenden bij de lotgevallen van een bepaalde plek uit veel grotere en veel verspreidere groepen bestaan dan alleen de plaatselijke bewoners. Veel inzenders lijken ervan overtuigd dat hun positie niet een stukje van het speelveld vertegenwoordigt, maar het speelveld is. Slechts enkele inzendingen, waaronder de prijswinnende inzendingen Aura en Nieuw Laputa, putten uit uiteenlopende visies en slagen erin elk van die visies een plek te geven waar ze tot hun recht komen en ruimte laten voor andere visies. Daarmee bieden ze zicht op de mogelijke uitkomst van een serieus politiek debat. De (meestal impliciete) politiek-filosofische en andere culturele voorkeuren en veronderstellingen die aan elk van de inzendingen ten grondslag liggen, zouden betrokken moeten worden bij de nog te ondernemen uitgebreide analyse van die inzendingen. Hun positie in het speelveld

zou duidelijk moeten worden. Vanuit een soort meta-positie valt te onderzoeken of bepaalde inhoudelijke of procesmatige voorstellen die ontwikkeld zijn vanuit één bepaalde visie, ook voor de verwezenlijking van een andere visie nuttig kunnen zijn. Bezien kan worden op welke tijden en ruimteschalen en domeinen de verschillende visies eigenlijk betrekking hebben. Door die analyses wordt duidelijk waar echte strijdpunten, raakvlakken, aanvullingen en coalitiemogelijkheden liggen. Op die manier kunnen de inzendingen een plek krijgen waar ze thuis horen: in een politieke discussie over de ruimtelijke opgave voor het Noorden.

WATERFLUCTUATIES

Intussen moesten al die cultuurpolitieke visies ook nog eens landen in een concrete fysieke en sociale context. Hier hebben vrijwel alle inzendingen wezenlijke elementen verwaarloosd. De meeste inzendingen gaan voorbij aan de serieuze te nemen mogelijkheid dat het waterregime ingrijpend zal moeten worden herzien. Het land zakt, de zee stijgt, de winteraanvoeren uit de rivieren en de winterse neerslag zullen mogelijk sterk toenemen, de zomeraanvoeren en -neerslag navenant afnemen. Voor het Noorden kan dat onder meer het gevolg hebben dat niet meer zal kunnen worden gerekend op aanvoer uit het IJsselmeer (enkele honderden miljoenen m³ per jaar) en dat het Noorden zelf voor eigen watervoorraden zal moeten zorgen: voor landbouw, verziltingsbestrijding, drinkwatervoorziening, peilbehoud van vaarwegen en dergelijke. Enkele inzendingen pakken dit punt wel op, maar doen weinig of niets met de consequenties, namelijk dat het niet alleen gaat om meer water, maar ook en vooral om veel grotere waterfluctuaties. Het land moet zo worden ingericht dat er aan het begin van het droge seizoen enkele honderden miljoenen m³ zoet water meer zijn dan aan het eind. Dat verschil kan worden ondergebracht in een aantal spaarbekkens van enorme omvang of in zeer grote, op bestaande en door bodemdaling nog te verwachten hoogteverschillen gebaseerde boezemsystemen waarbinnen relatief grote fluctuaties mogelijk zijn. Met name met deze laatste optie was veel meer te doen geweest. Te denken valt aan enkele tienduizenden hectaren, die 's win-

ters onder water staan, maar 's zomers grotendeels droogvallen. De ecologische, recreatieve en waterzuiveringsmogelijkheden van dergelijke systemen zijn immens, en de economische potenties (met name in de vorm van vis) moeten niet worden onderschat. Sommige inzendingen reppen wel van buffering in boezems, maar geen enkele laat de inrichtings- en gebruiksconsequenties in volle omvang zien. Die consequenties behelzen overigens ook dat gebieden die vanwege hun hoogteligging, gradiënten, bedijkingssituatie en relatieve leegte voor deze functiewisseling in aanmerking komen, gevrijwaard zouden moeten worden van ingrepen die dit zouden bemoeilijken.

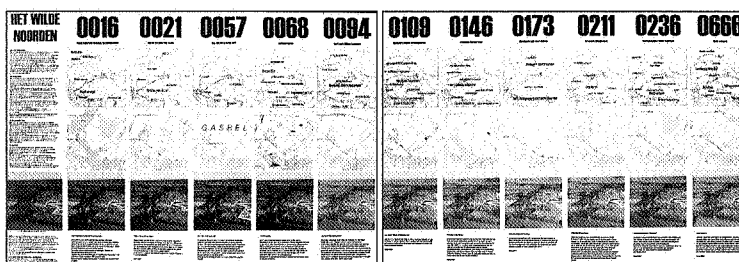
LANDINWAARTSE VERZILTING

Enkele inzendingen willen de ecologisch en recreatieve betekenis van de Waddenkust versterken. Dat is ecologisch en recreatief (en daarmee ook economisch) van groot belang, want het Noorden ligt nu grotendeels met zijn rug naar de zee en van het zeer omvangrijke, complexe en gradiëntenrijke geheel aan natuurgebieden dat de Waddenzee ooit was, is nog maar weinig over. In de inzendingen die hier iets mee doen, wordt dit probleem onveranderlijk aangepakt via landinwaartse verzilting, via het blootstellen van nu nog bedijkte, zoete gebieden aan de rechtstreekse invloed van de zee. Dat zal ongetwijfeld een extra hoeveelheid zout getijdegebied opleveren. Maar van de volgens deze inzendingen ook beoogde brakwatersituaties (een systeemcomponent die in de loop der eeuwen vrijwel uit het systeem verdwenen is) hoeven we weinig te verwachten. De noodzaak tot waterretentie impliceert dat gedurende lange perioden nauwelijks zoetwater uit het Noorden het getijdensysteem zal kunnen bereiken, en met zo af en toe een zoetwaterschok krijgt je geen brakwatersysteem, maar een ecologisch slagveld (wat voor allerlei dieren ook weer zijn voordelen heeft). Permanent brakke situaties zijn eigenlijk alleen mogelijk in het Eems-Dollardestuarium.

DE ZOETE ACHTERKANT

Er zijn echter belangrijker bezwaren tegen deze hang naar het zoute getij: het gaat voorbij aan de verziltingsproblematiek in de (overblijvende) landbouwgebieden en voor

Ontwerp Het Wilde Noorden foto's John Stoel

al aan de mogelijkheid dat zowel recreatief als ecologisch en economisch misschien wel veel meer te bereiken valt door aan de Waddenzee niet meer van ongeveer hetzelfde (wad) toe te voegen, maar door het gebied een natte, zoete achterkant te geven, met moerassen en meren en sterke peilfluctuaties (het jaargetij).

In een inzending als Wadland worden de oude zeeboezems aan de zee terug- (of prijs-) gegeven (al liggen in die inzending de oude Fivel- en Hunzeboezems wel erg verkeerd). Als diezelfde gebieden echter worden ingericht als sterk fluctuerende retentiegebieden met omvangrijke zones die 's winters onder water staan en 's zomers droogvallen, dan zou dit functioneel en ecologisch veel meer opleveren. Zo iets lijkt ook heel goed te koppelen aan een voeding als voorgesteld in de inzending Triton (met kwelwater van het Drents Plateau, waar dan de grondwaterwinning gestaakt zou moeten worden), en aan voeding vanuit het door bodemdaling realiseerbare Gasmeeer (of beter gezegd Woldmeer) in Oost-Groningen. Met een dergelijke aanpak wordt ook beter aangesloten bij de traditie en de trots van het zeekeleigebied, waarin het harde nut voorop staat en ecologie en recreatie welkome bijproducten zijn; in dit geval dus het nut van het vasthouden van water voor droge periodes, ten behoeve van landbouw, verziltingsbestrijding, drinkwatervoorziening en het peilbehoud in vaarwegen.

Er zijn nog twee redenen om de voorgestelde versterking van de kustgerichtheid uit te voeren als zoete achterkant: in de eerste plaats biedt meer landinwaartse zoetwaterretentie geen oplossing voor de toenemende verzilting in de kustpolders en in de tweede plaats vergt het maken van waterretentiegebieden die wat betreft ruimtelijke en economische gebiedskwaliteit meer te bieden hebben dan spaarbekkens (het versterken van de betekenis van de kustgebieden), enorme oppervlakten.

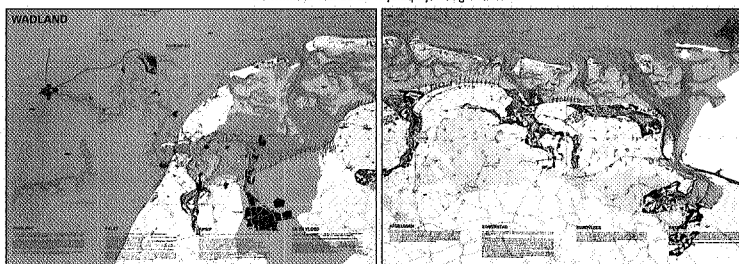
CULTUURPOLITIEKE OPGAVE

Tenslotte nog één concreet punt dat van belang lijkt om in de planvorming mee te nemen. Enkele inzendingen erkennen expliciet de landschapsvormende kracht en de cultuurhistorische betekenis van de gaswinning, door de kleinschalige (de winningslocaties) en/of de grootschalige

(de bodemdaling) expressie daarvan in hun plannen op te nemen. Deze inzendingen werken bevrijdend ten opzichte van het huidige beleid: geen wanhopige inspanningen om ten koste van steeds meer geld en waterhuishoudkundige kunstgrepen de toestand van voor de gaswinning in stand te houden en de zichtbare sporen van deze welvaartsbron met politiek correcte schaamte uit te wissen, maar een bezinning op kansen.

Al met al vormen de prijsvraaginzendingen een rijke vindplaats van nuttige en inspirerende ideeën en een aansporing om het ruimtedebat over het Noorden te gaan opvatten als een cultuurpolitieke opgave. En te bezien welke lessen hieruit kunnen worden getrokken voor de overvolle rest van Nederland.

De winnaar van de Eo Wijers prijsvraag: Wadland

Ontwerp Sun Ville